

Sosiaaliturvajärjestelmä ei tue kulttuurialan itsensätyöllistäjiä

LOTTA JUNNILAINEN

Kulttuuriala nojaa pienituloisiin itsensätyöllistäjiin

Koronapandemian synnyttämä kriisi on runnellut pahoin kulttuurialaa, josta on tullut maailmanlaajuisesti yksi eniten pandemiasta kärsineistä aloista (OECD 2020). Tiukkojen rajoitusten seurauksena teatterit ja galleriat joutuivat sulkemaan ovensa, konsertit ja festivaalit peruttiin, ja monet alan itsensätyöllistäjistä jäivät ilman töitä. Kulttuuri- ja viihdealan yrittäjien yhteenlasketut työtunnit laskevat Suomessa vuonna 2020 kolmanneksen verrattuna edelliseen vuoteen 2019 (Tilastokeskus 2021). Suurin osa näistä yrittäjistä on itsensätyöllistäjiä: he ovat yksinyrittäjiä, ammatinharjoittajia, freelancereita ja apurahansaaajia, joiden tilanne on heikon sosiaaliturvan takia ollut jo ennestään kaikkein vaikein (Betzler ym. 2020; OECD2020). Itsensätyöllistäjiä on kulttuurialalla poikkeuksellisen paljon, mutta määrä on 2000-luvulla kasvanut myös muilla aloilla (Sutela & Pärnänen 2018).

Tässä analyysissä kuvaan kulttuurialan itsensätyöllistäjien asemaa palkkatyösuhteiden ulkopuolella. Laajojen syvähaastatteluiden perusteella kerroin, mitä kulttuurialan itsensätyöllistäjät ajattelevat omasta asemastaan ja mitä heidän kokemuksensa kertovat niin kulttuurialasta kuin suomalaisesta sosiaaliturvajärjestelmästäkin. Aineisto nos-

taa esiin itsensätyöllistäjien hauraan aseman ja sen, ettei yhteiskunta tunnista heidän tilannettaan – siksi sen on vaikea tukea työntekijöitä niin kriisisä kuin normaaliaikanaanakin.

Pätkä-, keikka-, tunti- ja kausityöt ovat olleet kulttuurialalla tavallisia jo pitkään. Työ on usein ”hyperjoustavaa”: työt tehdään projekteina ja työsuhteet ovat löyhiä ja lyhyitä. Palkat ovat pienet ja epävarmat. (Esim. Banks 2017; Brooks ym. 2020; De Peuter 2014; Eikhof & Wahurst 2012; Ojala ym. 2017; Pärnänen 2016.) Viime vuosina kulttuurilaitokset ovat entisestään karsineet sekä pyyviä että määräraikaisia työsuhteita ja sopimuksia on muutettu yrittäjiltä ja freelancereilta ostettaviksi tilaustöiksi (Pyykkönen ym. 2019). Kulttuurialan työntekijöitä kannustetaan ryhtymään yrittäjiksi ja alan oppilaitokset kouluttavat opiskelijoita työllistämään itse itsensä, sillä sitä pidetään todennäköisimpänä urakehityksenä (Ansio ym. 2018). Edunvalvonta alalla on ollut myös hyvin epäyhtenäistä, sillä se on hajaantunut niin monelle taholle.

Tutkija Angela McRobbie (2016) onkin sanonut, että kulttuurialaa katsomalla voi kurkistaa tulevaisuuteen, sillä alalla vallitseva työn tekemisen tapa vastaa sitä ihannetta, jota kohden monet luovaan talouteen uskovat päättäjät ja poliitikot pyrkivät: kaikessa työnteossa tärkeäksi nousee luovuus ja autonomia, minkä vastapainoksi työntekijät joutuvat luopumaan palkkatyöhön liittyvistä eduista ja turvasta. Uutta on se, että siinä missä matalasti koulutettu työväki on ollut usein epävarmoissa ja huonosti palkatuissa työsuhteissa niin nykyisin myös korkeasti koulutetut työntekijät tekevät töitä epävarmuudessa ja pienellä palkalla (Gill & Pratt 2008). Tästäkin kehityksestä kult-

Tutkimus on toteutettu hankkeessa Kansalaisuuden kuulut ja kuplat (bibu.fi), jota rahoittaa strategisen tutkimuksen neuvosto. Hankkeessa selvitettiin koronapandemian seurausten vaikutuksia eri työntekijäryhmiin. Lämpimät kiitokset tutkimusavustajana toimineelle Roosa Tuukkaselle haastatteluiden toteuttamisesta sekä VTT Anu Suorannalle käsikirjoituksen kommentoinnista.

tuuriala on hyvä esimerkki, sillä alan itsensätyöllistäjistä monet ovat korkeakoulututtuja, mutta varsin pienituloisia (Pärnänen 2015). Ennen koronapandemian alkamista noin kolmasosa suomalaisista kulttuurialan itsensätyöllistäjistä kuului tulonsaajien alimpaan kymmenykseen eli heidän kuu-kausiansionsa jäivät alle 1 600 euroon (Pärnänen 2021). Alan palkansaajiin verrattuna itsensätyöllistäjien tulojen mediaani on vuodessa lähes 10 000 euroa pienempi (Pärnänen 2015). Koronapandemiasta seurannut tulojen menetys tarjoaakin mahdollisuuden tarkastella, millaiset ovat tämän tulevaisuuden työntekijäryhmän edellytykset selvittää kriiseistä.

Haastattelimme syyskuun 2020 ja tammikuun 2021 välisenä aikana 46 kulttuurialan itsensätyöllistäjää, joiden töitä pandemian rajoitustoimet karsivat laajasti. Haastattelimme muusikoita, laulajia, tanssijoita, näyttelijöitä, kuvataiteilijoita, valosuunnittelijoita, ääniteknikoita, käsikirjoittajia ja tapahtumatuottajia, jotka asuivat ja työskentelivät ympäri Suomea. Suurimmalla osalla oli korkeakoulututkinto, ja vain muutama ilmoitti ennen koronapandemiaa keskimääräisten kuu-kausiansioidensa ylittäneen 3 000 euroa.¹ Haastateltavien ikähaitari oli 25–55 vuotta, mutta suurimmalla osalla ikävuodet olivat neljänkymmenen tienoilla. Puolet haastateltavista oli naisia, puolet miehiä. Kysyimme haastateltavilta laajasti heidän perhetaustastaan, urasta ja työelämästä. Lisäksi kysyimme, miten koronapandemian vaikutus näkyi heidän elämässään ja mitä he ajattelevat poliittikasta ja suomalaisesta hyvinvointivaltiosta.

Itsenätyöllistäjien vaikea asema palkkatyöyhteiskunnassa

Kulttuurialan itsensätyöllistäjät tekevät työtään intohimoisesti ja ”rakkaudesta lajiin”, mutta samalla epävarmuus, turvattomuus, paine ja pettymykset ovat jatkuvasti läsnä. Haastatteluissa kuvataan niin sanottua työn imua, jonka kulttuurialan itsensätyöllistäjien keskuudessa on osoitettu olevan keskimääräistä suurempaa (Pärnänen & Sute-la 2014), mutta toisaalta kerrotaan myös väsymisestä, loppuun palamisesta, masennuksesta ja ah-

¹ Vuonna 2019 suomalaisten mediaanipalkka oli 2 919 euroa kuukaudessa (Tilastokeskus 2020). Kulttuurialan itsensätyöllistäjillä keskimääräiset kuukausiansiot jäävät selvästi pienemmiksi.

distuksesta. Kuvaukset ovat linjassa kansainvälisen tutkimuksen kanssa, jossa kulttuurialalla tehtävää työtä kuvataan mielihyvän ja kärsimyksen yhtälöksi: työ koetaan mielekkääksi, mutta sitä tehdään hyvin epävarmoissa ja kuluttavissa olosuhteissa (esim. Gill & Pratt 2008). Palkka on usein huono ja epävarma, työn ja perhe-elämän yhdistäminen on vaikeaa, töissä ollaan käytännössä koko ajan, työntekijän neuvotteluasema on huono, eikä suomalaisen hyvinvointivaltion turvaverkkoihin voi luottaa. Asema palkkatyösuhteen ulkopuolella mahdollistaa vapauden ja autonomian, mutta sen kääntöpuoli on jatkuva turvattomuus. Haastatteluissa nouseekin esiin, että vaikka koronapandemian seuraukset ovat olleet ennen kokemattoman vaikeat, työntekijöiden asema on hauras myös normaaliaikana.

Ehkä keskeisin ongelma on, että suomalaisen yhteiskunnan sosiaaliturvajärjestelmän ei koeta tunnistavan kulttuurialalla tehtävää työtä oikeaksi. Itsensätyöllistäjät tekevät kulttuurialalla paljon työtä, josta he saavat tuloja, mutta joka ei kerrytä palkkatyön kaltaista turvaa. Haastateltavat pitävät epäoikeudenmukaisena esimerkiksi sitä, että apurahat tai tekijänoikeuskorvaukset eivät kerrytä ansiosidonnaista työttömyysturvaa ja alle neljä kuukautta kestävä apurahakaudet ovat sosiaaliturvan kannalta näkymätöntä työtä. Lyhyillä apurahakausilla itsensä pääasiassa elättävä käsikirjoittaja ei koronapandemiasta seuranneen työttömyyden seurauksena ole enää varma, kannattaako koko elämää antaa työlle, jota yhteiskunta ei tunnusta työksi:

Tää koko Suomi on suunniteltu pitkiin työsuhteisiin, mut ei mulla oo koskaan elämässäni ollut neljää kuukautta pidempää työsuhdetta. Mulla ei oo tulos-mitään eläkettä, koska vaikka mä oon tehny töitä burnoutiin asti vuosia niin paperilla näyttää siltä, et mä en oo tehny töitä oikeestaan koskaan. Et mun työ ei oo työtä, joka meidän yhteiskunnassa laskettas työksi. Ne isot ongelmat liittyy siihen, että pätkittäisyyttä ei ymmärretä, tai monia eri tulonlähteitä ei ymmärretä.

Pidemmät apurahakaudet, jotka saajalleen ovat aina lottovoitto, tarkoittavat puolestaan helposti myös sitä, että ”allekirjoittaa itsensä köyhyysloukuun” niin kuin eräs tanssija kuvaa. Monivuotisen apurahan saanut tanssija tuntee yhteiskunnan suhtautuvan hänen työhönsä harrastuksena:

Yhteiskunnan sanavalinnat ja rakenteet kyseenalaistaa koko ajan sitä, että tää olis ammatti tai työ. Mä tein monta vuotta apurahalla ni työkkäri vaan sano, että se ei ole työtä ja kassa katto, että se ei kerrytä työssäoloeh-toa, niin sillonha se on suora viesti mulle, että ne vuo-

det ei ollut työtä. Et mitä se oli – ni sitä ne ei osaa sanoa – muuta ku että se [tanssijan työ] on sit varmaan harrastus.

Haastatteluissa nouseekin voimakkaasti esiin kokemus siitä, ettei kulttuurialalla tehtävään työhön suhtauduta kunnollisena, oikeana työnä. Monet myöntävät, etteivät kulttuurialan työntekijät itsekään aina osaa ajatella työtään työnä, mikä näkyy esimerkiksi työn ja vapaa-ajan rajan hämärtymisinä. Koronakriisin koetaan kuitenkin tuoneen esiin sen, että yhteiskunta, joka on voimakkaasti rakentunut palkkatyön varaan, suhtautuu työhön pikemminkin harrastuksena, hauskanpirona tai epämääräisenä puuhailuna: ”[Suhtautuminen] on semmosta, että ne siellä jotain taidehiippailee, että eihän toi oo oikeeta hommaa”, freelance-valosuunnittelija sanoo. Yksinyrittäjänä toimivan tuottajan mielestä kulttuurialan itsensätyöllistäjien työttömyyttä väheksytään, koska työhön ei alun alkaenkaan suhtauduta työnä:

Se on semmosta, että mitä te teette siellä, juotte vain kaljaa ja teillä on hauskaa, että ei se ole työtä ollenkaan. (...) Kelalta tuli aika tily päätös et en tee riittävästi hommia et sitä vois lukea täysaikaiseks [työksi], et se on vähän niinkun harrastus, mitä mä teen. (...) Mut mä oon kuitenkin eläny sillä rahalla... et aika kannattava harrastus.

Kansalaisuus on Suomessa poikkeuksellisen työkeskeistä ja palkkatyöstä riippuvaista (esim. Ketunen 2019), mikä saattaa vaikuttaa kulttuurialan itsensätyöllistäjien väliinputoajan asemaan. He tekevät työtä alalla, jolla vallitsevaa työn tekemisen tapaa yhteiskunta ymmärtää huonosti ja työsuhteissa, joita palkkatyöhön perustuva sosiaaliturvajärjestelmä ei tue. Tämä tekee hauraassa asemassa selviämisestä vaikeaa, sillä yhteiskunnan tukeen ei voi luottaa. Kun kulttuurialan itsensätyöllistäjät jäivät koronapandemian seurauksena työttömäksi, kävi ilmi, että heidän asemansa on epäselvä heille itselleen, mutta yhtä lailla se on epäselvä sosiaaliturvajärjestelmälle.

Kulttuurialan itsensätyöllistäjillä on ollut hatara käsitys heille kuuluvasta sosiaaliturvasta, vaikka itsensätyöllistäjiä on alalla paljon ja työttömyysjaksot ovat monelle arkipäivää (Pärnänen & Sutela 2014). Niin kuin freelance-muusikko haastattelussa kertoo, normaaliaikana yksilöiden kykyihin ja ansioihin perustuvalla alalla työttömyyteen liittyy häpeää, mikä vaikeuttaa avun hakemista: ”Jos sä oot työtön niin se tarkoittaa, että sä et oo jotenkin tarpeeksi hyvä. Työttömyys kärsitään yksin, eikä tukea haluta aina edes hakea.”

Koronapandemian myötä työttömyydestä tuli kuitenkin kollektiivinen kokemus, joka pakotti kulttuurialan itsensätyöllistäjät hakeutumaan sosiaaliturvajärjestelmän piiriin. Haastatteluissa he kuvaavat kokemusta hyvin samalla tavalla: vakitukselle palkkatyölle rakentunut yhteiskunta ei tunnista palkkatyösuhteen ulkopuolelle työllistyvien ihmisten asemaa, vaan määrittää itsensätyöllistäjät ”sekasikiöiksi”, joille yhteiskunnan järjestelmissä ei löydy paikkaa (Ansio ym. 2018). Freelance-tanssija ei työttömäksi jäädessään löytänyt itseään sen enempiä kaavakkeista ja lomakkeista kuin virkailijoiden ohjeistuksistaan:

Se TE-keskuksen virkailija ei tiedä vastausta mun kysymyksiin, koska meitä ei oo. Mua ei oo ikinä niissä kaavakkeissa (...) niissä on, että [mikä on] kuukausipalkka, mutta mulla ei oo periaatteessa mitään niistä [kaavakkeissa kysytyistä asioista] niin lopputulos on, että mua ei oo olemassa. Niin se on silleen tosi raskasta, koska kukaan ei oikeesti tiä, mitä meille pitäis tehdä... tai miten meidän tilanne pitäis hoitaa.

Tunne kuulumattomuudesta syntyy siitä, ettei työn muotoa ymmärretä, eikä sitä löydy virallisista asiakirjoista. Järjestelmästä välittyy viesti siitä, ettei työtä ja sen tekijää ole olemassa. Asioiminen on hankalaa, sillä Kelan, TE-palvelujen ja työttömyyskassojen prosessit perustuvat palkkatyösuhteille ja virallisten tahojen on vaikea ymmärtää sitä, miten työ kulttuurialalla muodostuu. Haastattelumme itsensätyöllistäjät määrittelevät itsensä pääasiassa freelancereiksi, yksinyrittäjiksi ja apurahansaajiksi. Osa tekee työtä monella eri statuksella esimerkiksi sekä yrittäjänä että freelancerina. Suurimmalla osalla tulonlähteitä on paljon ja ansioita kertyy esimerkiksi esiintymisistä, opettamisesta, apurahoista ja tekijäoikeuskorvauksista. Tuloja tulee pieninä palasina sieltä täältä, eikä selkeää palkkapäivää tai työnantajaa ole. Projektituontoinen työ jakautuu epätasaisesti pitkin vuotta, työtunteja ei pysty selkeästi määrittämään ja palkkatonta työtä tehdään paljon.

Tilanne on hyvin erilainen kuin valtaosalla suomalaisista, jotka tekevät työtä palkansaajana koko-aikaisessa jatkuvassa palkkatyösuhteessa (Sutela & Pärnänen 2018, 15). Tällaisista työsuhteista puhutaan usein ”normaalityösuhteina”, mikä on ymmärrettävää, sillä vakituinen palkkatyösuhte on edelleen kahdella kolmesta työikäisestä (mt.). Puhe normaaleista työsuhteista uusintaa kuitenkin helposti todellisuutta, jossa palkkatyösuhteen ulkopuolella tehtävä työ leimautuu epänormaaliksi, eikä sitä tunnusteta työmarkkinoiden pysyväksi

muuttuneeksi osaksi (Suoranta & Leinikki 2018). Itsensätyöllistäjien määrä on kasvanut siinä määrin, että muutosta voi pitää ”selkeänä työmarkkinatrendinä” (Sutela & Pärnänen 2018, 16), ja todennäköistä on, että tulevaisuudessa yhä useampi suomalainen tekee työtä työsuhteissa, jotka kulttuurialalla ovat jo vakiintunut käytäntö. Toistaiseksi itsensä työllistäjien asema tunnustetaan kuitenkin niin huonosti, että sosiaaliturvajärjestelmän kanssa asioiminen edellyttää freelance-laulajan sanoin ”pimeään nettiin kirjoitettua salatiota, jota vain asiaan vihkiytyneille jaetaan”. Freelancerina ja apurahoilla itsensä elättävä käsikirjoittaja kuvaa asioinnin Kelan ja työvoimatoimiston kanssa olevan ”tosi kafkalaista”.

Haastattelussa esiin nousevia ongelmia ja tilanteita on yhtä paljon kuin itsensä työllistäjiä, sillä jokaisen tulot koostuvat vähän erilaisesta palapelistä. Selvää on kuitenkin, ettei näitä eri tavoin rakentuvia tuloja ymmärretä tai tunnisteta, vaan työntekijöitä pompotellaan viranomaiselta ja virkailijalta toiselle, lisäselvityksiä vaaditaan, samat tiedot on toimitettava moneen kertaan monelle eri taholle, päätösten saaminen kestää, eikä ohjeita tai apua prosessien läpiviemiseksi ole saatavilla. Kulttuurialan itsensä työllistäjät, jotka muuten pitävät itseään ongelmanratkaisukykyisinä, itseohjautuvina ja epävarmuuteen tottuneina kertovat lamaan tunteista, jota avun hakemisesta seuraa. Freelance-muusikko kertoo ensikokemuksistaan sosiaaliturvajärjestelmästä:

Sä oot viranomaiskoneiston hampaissa ja sua muilutaan siellä ja sun pitää jotenkin todistella, että mä teen ihan oikeeta työtä ja mun pitäis olla oikeutettu saamaan turvaa tässä tilanteessa.

Toinen freelance-muusikko kuvaa työttömyydestä seurannutta ”byrokratiaviidakkoa” kuukausien taisteluksi, jonka aikana hän yritti todistaa, ettei ole yrittäjä ja että hänellä on oikeus työttömyysturvaan. Koska itsensä työllistäjiä on vaikea lokeroita, viranomaiset tulkitsevat heidät usein yrittäjäksi, vaikkei yritystä ole perustettu. Lopulta kävi ilmi, että osa muusikolta vaadituista selvityksistä oli ollut turhia:

Meikänenki on kuitenkin hyvin sille ratkaisukeskeinen ihminen ni purskahdin itkuun TE-keskuksen virkailijalle. (...) Et pystyy saamaan sitä tukea, johon on oikeutettu, niin tuli semmonen fiilis, et tää on tämmönen väsytystaistelu, et katotaan, kuka jaksaa sinne loppuun asti.

Koska itsensä työllistäjän asema sosiaaliturvajärjestelmässä on niin epäselvä, tukien hakeminen on helpointa niille, jotka osaavat kommunikoida viranomaisten kanssa, tehdä selvityksiä ja vaatia oikeuksiaan – joilla on niin sanotusti yksilöllistä tinkimisvoimaa (Suoranta 2009). Monet kertovat ottaneensa selvää lakipykälästä tai kuunnellessa ammattiliittojen luentoja selvittääkseen asemaansa viranomaisille, jotka eivät tieneet, mihin lokeroon heidät pitäisi sijoittaa. Koska selkeät toimintamallit puuttuvat, päätöksiin vaikuttavat itsensä työllistäjien henkilökohtaisten tietojen ja taitojen lisäksi yksittäisten virkailijoiden tulkinat. Freelance-muusikko sanoo, etteivät itsensä työllistäjät sovi palkkatyösuhteen mukaan tehtyyn ”sapluunaan” ja siksi tuen saaminen saattaa riippua siitä, kenen kanssa päätyy asioimaan:

Tää henkilö ei yhtään ymmärtäny näitä mun rooleja tai minua, minun tilannetta. Koska siel on se tietty sapluuna. Ja sitten jollain toisella on ollu lähes samantyyppinen case, mut se on jaksanu vaatia ja selittää, niin sitten polku onkin ollu erilainen.

Selittämisen ja vaatimisen taitojen lisäksi sosiaaliturvajärjestelmän kanssa asioiminen edellyttää kykyä puhua oikeista asioista oikealla tavalla. ”On sellasia yhteisiä sääntöjä, et tietyt asiat pitää valehdella”, freelance-tanssija kuvaa. Esimerkiksi työttömyysturvajärjestelmän sisältämä vaatimus siitä, että työttömän työnhakijan on oltava työmarkkinoiden käytettävissä, tarkoittaa, ettei omaan työhön liittyvästä harjoittelusta tai mahdollisiin tuleviin töihin liittyvistä tapaamisista saa kertoa mitään. Vaikka työttömäksi jääneellä taiteilijalla on oikeus ylläpitää ammattitaitoaan ilman, että sillä on vaikutusta työttömyysetuuksiin, haastatelussa kerrotaan toistuvasti, ettei työtön laulaja saa enää laulaa, tanssija tanssia tai äänitekniikko suunnitella tulevaa. Freelancer-laulaja kuvaa tilannetta, jossa työvoimatoimistossa on pelättävä, että kaikki laulaminen tulkitaan työn teoksi – riippumatta siitä, saako siitä palkkaa vai ei:

Harjoittelemista ei saa sanoa niille [virkailijoille] ääneen, koska sit ne tulkitsee, että sä työllistät itseäsi (...) tai parannat asemaasi työmarkkinoilla, joka taas on jotain, mitä työttömänä ei tietenkään saa tehdä. (...) [Pitää] pelätä sitä, et jos mä nyt lausun tän asian jotenkin väärin, tyyliin ”olen harjoitellut neljä kuukautta”, niin sit sen perusteella sä et sit saakaan mitään tukia.

Toisin sanoen samaan aikaan kun viranomaiskohtaamisissa on osattava antaa omasta työstä seikkaperäinen kuvaus, on lisäksi osattava vaieta siihen perustavanlaatuisesti kuuluvista piirteistä

– kuten siitä, että kulttuurialoilla töitä tehdään usein myös silloin, kun työstä ei saa palkkaa. Lopputulos on, että järjestelmä tuntuu peliltä, jonka säännöt pitää osata ja jossa on pelättävä, että väärästä siirrosta seuraa välitön rangaistus.

Kulttuurialan itsensätyöllistäjien kokemukset eivät tarkoita, että kukaan varsinaisesti toimisi väärin. Esimerkiksi yksittäiset virkailijat eittämättä tekevät työnsä siinä määrin hyvin kuin se olemassa olevien käytäntöjen ja ohjeistusten perusteella on mahdollista. Sen sijaan kokemukset kertovat siitä, että sosiaaliturvajärjestelmä on rakennettu palvelemaan palkkatyösuhteessa olevia kansalaisia, mikä ilmenee konkreettisesti esimerkiksi niin, että prosessit, kaavakkeet ja käytännöt sulkevat itsensätyöllistäjät helposti ulos. Sen sijaan, että sosiaaliturvajärjestelmä tukisi itsensätyöllistäjien sosiaalista resilienssiä, se viestii heille, etteivät he kuulu joukkoon eikä heidän tekemällään työllä ole arvoa (Hall & Lamont 2013). Yhteiskunnan tukijärjestelmät tuntuvat myös monista kulttuurialan itsensätyöllistäjistä monimutkaisilta ja byrokrattisilta. Heidän on vaikea selvittää ja ymmärtää, miten järjestelmä toimii ja millaisiin tukiin he ovat oikeutettuja. Monet ovat korkeasti koulutettuja ja yrittäjähenkisiä ihmisiä, mutta tästä huolimatta he lannistuvat kokiessaan olevansa ulkopuolisia ja yksin. Yhteiskunnassa, jossa yrittäjyyteen periaatteessa kannustetaan, rakenteet ovat sellaiset, etteivät ne itsensätyöllistäjien kohdalla tue sen enempää toimeentuloa kuin jaksamistaakaan (Ojala ym. 2017). Ihmiset jäävät ilman tarvitsemaansa tukea ja tulevat tyrkätyiksi työelämän – ja yhteiskunnan – ulkoringille (Suoranta & Leinikki 2018).

Tausta vaikuttaa selviämiseen

Miten epävarmalla kulttuurialalla työskentelevät itsensätyöllistäjät sitten ovat selvinneet koronapandemiasta seuranneesta työttömyydestä? Osa on selvinnyt kohtuullisen hyvin, jos on sattunut saamaan ansiosidonnaisen työttömyyskorvauksen tai apurahan, jolla tulee toimeen. Monet ovat kuitenkin todella tiukoilla ja yrittävät saada muutamien tuhannen euron korona-avustukset, lyhyen apurahan tai peruspäivärahan riittämään. He ovat käyttäneet säästönsä, myyneet autot ja jättäneet laskut maksamatta. Jotkut ovat päätyneet opiskelemaan uudelle alalle, sillä tuloja ei ole ja kulttuurialan tulevaisuus on näyttänyt niin toivottomal-

ta, että erään haastateltavan sanoin ”uppoavasta laivasta on ollut pakko hypätä pois”. Tulojen lopuessa monet kertovat pelastuneensa ainoastaan siksi, että puoliso on vakituudessa ja hyvin palkatussa työsuhteessa tai siksi, että omat vanhemmat ovat tarjonneet aikuisille lapsilleen taloudellista tukea. ”Se on joku 12 000 [euroa], mikä on tullut ihan vaan lähipiiriltä, avustuksena”, freelance-rina työskentelevä ääniteknikko kertoo. Näin mittava tuki on tietysti harvinaista, mutta kuvaa haastateltavien turvaverkkojen merkitystä. Suurimmalla osalla haastatteluun osallistuneista itsensätyöllistäjistä on keskiluokkainen perhetausta, mikä ei ole ainoastaan sattumaa. Tutkimusten perusteella tiedetään, että keskiluokkaisissa perheissä kasvavia lapsia ohjataan ja kannustetaan kulttuurin pariin, mikä lisää alalle päätyminen todennäköisyyttä (esim. Brook ym. 2020; Kallunki 2016).

Tämän lisäksi haastateltavat kertovat alalla valitsevan epävarmuuden olevan niin suurta, että perheen tarjoama turvaverkko mahdollistaa myös sillä selviämisen. Erään korkeakoulutetun muusikon sanoin työ on niin epävarmaa ja tulot niin epä säännölliset, että jos alalle aikoo ”semmonen perusturvallisuus pohja on hyvä olla”. Toisin sanoen alalla, joka enenevässä määrin nojaa itsensätyöllistäjiin, työntekijöiden asema on niin turvaton, että ilman henkilökohtaisen turvaverkon tuomaa turvaa pärjääminen on vaikeaa. Vaikkei taloudellista tukea koskaan tarvitsisi, pelkästään tieto siitä, että apua on saatavilla, edesauttaa selviämistä.

Tekemiemme haastatteluiden perusteella vaikuttaa siis siltä, että yhteiskunnan tukiverkot kannattelevat huonosti palkkatyösuhteen ulkopuolella olevia työntekijöitä, jotka selvittääkseen joutuvat kääntymään läheistensä ja omien turvaverkkojensa puoleen. Pärjääminen on selvästi riippuvaisista yksilön taustasta, mikä tarkoittaa, että sosiaaliturvajärjestelmä epäonnistuu tehtävässään tasata kansalaisten mahdollisuuksia ja riskejä. Taustan vaikutus näkyy siinä, miten rikkinaisessa järjestelmässä pärjäävät parhaiten he, joilla on parhaat resurssit siinä toimimiseksi – siis he, jotka osaavat selvittää, vaatia ja kommunikoida oikealla tavalla. Toiseksi taustan vaikutus näkyy välillisesti niin, että yhteiskunnassa, jossa palkkatyösuhteen ulkopuolella olevia kansalaisia ei tueta, ilman perhe-taustan tai muun tukirakenteen tarjoamia resursseja ryhtyminen kulttuurialan itsensätyöllistäjäksi on vaikeaa. Niin kuin freelance-kulttuurituottaja sanoo: ”Kulttuurialaa pidetään kutsumusalana, mutta pyhällä hengellä on vaikea maksaa vuokraa.”

Johtopäätökset

Koronakriisi nosti esiin sen, että kulttuurialoilla työskentelee paljon palkkatyösuhteen ulkopuolella työskenteleviä ihmisiä, joiden asema on kriisin sattuessa turvaton ja joita yhteiskunnan turvaverkot eivät tavoita. 2000-luvulla on puhuttu paljon luovista aloista ja luovan talouden kasvusta, mutta puheen alle peittyi helposti se, että kasvu on keskittynyt pääasiassa kuitenkin vain ohjelmisto- ja IT-aloille (ks. Banks 2020; De Peuter 2014; Peltola ym. 2014). Myös koronakriisissä voittajia ovat olleet suoratoistopalvelut, sosiaalisen median suuryhtiöt ja pelifirmat, kun taas kulttuurin parisessa työskentelevät itsensätyöllistäjät ovat kärsineet eniten (OECD 2020).

Tilanne, jossa voitot keskittyvät pääasiassa isoille yrityksille ja yksittäisille toimijoille, kuvaa polarisaatiokehitystä, joka kulttuurialalla on ollut käynnissä jo pidemmän aikaa. Tutkijat ovat puhuneet kulttuurialan eriarvoisuutta ruokkivasta ”supertähti-taloudesta” jo ennen pandemiaa, joka ainoastaan kärjisti tilannetta entisestään (esim. Banks 2017; Brooks ym. 2020). Luovan talouden ympärillä vellovan keskustelun varjoon onkin jäänyt kulttuurialalla vallitseva todellisuus, jossa osalla pyyhkii hyvin samalla kun iso osa työntekijöistä kokee turvattomuutta ja elää niukkuudessa palkkatyöyhteiskunnan ulkopuolella. Koronakriisi ei siis yksin ole syytä kulttuurialan ahdistukseen, jonka syyt ovat syvemmillä alan rakenteisilla ja työn järjestämisen tavoissa.

Tekemämme haastattelut herättävät kysymään,

kenellä ylipäättään on mahdollisuus selvitä alalla, jolla iso osa työntekijöistä tekee työtä itsensätyöllistäjän hauraassa asemassa. Suomessa keskustelua on käyty aiheesta toistaiseksi vähän, mutta monessa muussa maassa on viimeisen kymmenen vuoden aikana herätty siihen, että alalla selviää lähinnä keskiluokkaisten resurssien turvaama valtaväestö, jolla on sekä kulttuurista että taloudellista pääomaa, joiden avulla selvitä turvattomissa oloissa (esim. Brooks 2020; McRobbie 2016). Yhteiskuntapoliittisesti kyse on siitä, kykeneekö yhteiskunta tukemaan moniäänistä kulttuurialaa, jolla on mahdollista tehdä työtä ja selvitä työttömyydestä lähtökohdista riippumatta.

Alan työntekijöiden aseman ja toimeentuloedellytysten ongelmat ovat kyllä olleet tiedossa. Esimerkiksi Tarja Cronbergin (2010) tekemässä selvityksessä kuvataan kulttuurialan työntekijöiden heikkoja toimeentuloedellytyksiä, huonoa sosiaaliturvaa ja yhteiskunnallista asemaa, joka on esimerkiksi muihin Pohjoismaihin verrattuna merkittävästi huonompi. Koronakriisistä seurannut itsensätyöllistäjien laaja väliinpuotoaminen on kuitenkin osoittanut, ettei kulttuurialan työntekijöiden asema Suomessa ole merkittävästi parantunut. Sosiaaliturvajärjestelmä, joka ei tue palkkatyösuhteen ulkopuolelle työllistyviä ihmisiä, olisi viimein aika päivittää niin, että se tarjoaisi selkeän ja ymmärrettävän polun saman tasoiseen tukeen kaikille sitä tarvitseville. Taloudellisen turvan lisäksi kyse on siitä, että kaikille taataan mahdollisuus yhteiskunnan täysivaltaiseen jäsenyyteen alasta ja työsuhteesta riippumatta.

KIRJALLISUUS

- Anσιο, Heli & Houni, Pia & Piispa, Mikko (2018) ”Ei ole keksitty sitä ammattinimikettä, mikä olisin”. Sosiaalisesti situoutuneen taiteen tekijät ja hybridin työ. *Yhteiskuntapolitiikka* 83(1), 5-17.
- Banks, Mark (2017) *Creative Justice: Cultural Industries, Work and Inequality*. London: Rowman & Littlefield.
- Banks, Mark (2020) The work of culture and C-19. *European Journal of Cultural Studies* 23(4), 648-654.
- Betzler, Diana & Loots, Ellen & Prokúpek, Markek & Marques, Lénia & Grafenauer, Petja (2020) COVID-19 and the arts and cultural sectors: investi-

- gating countries' contextual factors and early policy measures. *International Journal of Cultural Policy* 11.11.2020. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10286632.2020.1842383> (luettu 5.3.2021).
- Brooks, Orian & O'Brien, Dave & Taylor, Mark (2020) *Culture is bad for you. Inequality in the cultural and creative industries*. Manchester: Manchester University Press.
- Cronberg, Tarja (2010) *Luova kasvu ja taiteilijan toimeentulo. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä* 2010:6. <https://julkaisut.fi>

- valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75569/okmtr06.pdf;sequence=1&isAllowed=y (luettu 12.2.2021).
- De Peuter, Greig (2014) Confronting precarity in the Warhol economy. *Journal of Cultural Economy* 7(1), 31–47.
- Eikhof, Doris & Warhurst, Chris (2012) The promised land? Why social inequalities are systemic in the creative industries. *Employee Relations* 35(5): 495–508.
- Gill, Rosalind & Pratt, Andy (2008) In the social factory?: Immaterial labour, precariousness and cultural work. *Theory, Culture & Society* 25(7-8), 1-30.
- Hall, Peter & Lamont, Michèle (2013) *Social resilience in the neoliberal era*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kallunki, Jarmo (2016) Kulttuuripääoman periytyminen Suomessa 2000-luvulla. Vanhempien koulutuksen ja korkeakulttuurisen kiinnostuksen yhteys lapsen koulutukseen ja kulttuuriseen harrastuneisuuteen. Pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Kettunen, Pauli (2019) The rise and fall of the Nordic utopia of an egalitarian wage work society. In Sakari Hänninen & Kirsi-Marja Lehtelä & Paula Saikkonen (eds.) *The relational Nordic welfare state. Between utopia and ideology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 95–119.
- McRobbie, Angela (2016) *Be creative: making a living in the new culture industries*. Cambridge: Polity Press.
- OECD (2020) Culture shock: Covid-19 and the cultural and creative sectors. OECD Policy Responses to Coronavirus 7.9.2020. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=135_135961-nenh9f2w7a&-title=Culture-shock-COVID-19-and-the-cultural-and-creative-sectors (luettu 7.2.2021).
- Ojala, Satu & Pyöriä, Pasi & Ikonen, Hanna-Mari & Koivunen, Tuija (2017) Yrittäjien työaika ja tulot. Teoksessa Pyöriä, Pasi (toim.) *Työelämän myytit ja todellisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltola, Sami & Ollila, Matias & Metsä-Tokila, Timo (2014) Luovien alojen toimialaraportti. Työ- ja elinkeinoministeriö 16.12.2014. <https://docplayer.fi/2384273-Nakemyksesta-menestysta.html> (luettu 12.2.2021).
- Pyykkönen, Miikka & Kumpulainen, Kaisu & Vierimaa, Sanna (2019) Työn muutoksen haasteet kulttuurialan korkeakoulutuksen työelämäpedagogialle. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 21(4), 45–61.
- Pärnänen, Anna (2015) Itsensätyöllistäjien tulotaso on alhainen. Tilastokeskus 21.10.2015. <https://www.tilastokeskus.fi/tietotrendit/artikkelit/2015/itsensatyollistajien-tulotaso-on-alhainen/> (luettu 10.3.2021).
- Pärnänen, Anna (2016) Taide- ja kulttuurialan itsensätyöllistäjät tilastojen valossa. Erikoistutkija, Tilastokeskus 18.2.2016. <https://www.slideshare.net/Tilastokeskus/taide-ja-kulttuurialan-itsenstyollistajien-tilastojen-valossa> (luettu 15.1.2021).
- Pärnänen, Anna (2021) Asiantuntijahaastattelu kulttuurialan itsensätyöllistäjien tilanteesta 3.5.2021. Tilastokeskuksen erikoistutkija Anna Pärnänen.
- Pärnänen, Anna & Sutela, Hanna (2014) Itsensätyöllistäjät Suomessa 2013. Tilastokeskus. https://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yits_201400_2014_12305_net.pdf (luettu 15.1.2021).
- Suoranta, Anu (2009) Halvennettu työ – pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä. *Työelämän tutkimus* 2, 147-149.
- Suoranta, Anu & Leinikki, Sikke (2018) Rapautuvan palkkatyön yhteiskunta – Mikä on työn ja toimeentulon tulevaisuus? Tampere: Vastapaino.
- Sutela, Hanna & Pärnänen, Anna (2018) Yrittäjät Suomessa 2017. Tilastokeskus 2018. http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/ytyym_201700_2018_21465_net_p2.pdf (luettu 7.2.2021).
- Tilastokeskus (2021) Työvoimatutkimus, Kulttuuri- ja viihdealojen yrittäjien tehdyt työtunnit vuosina 2019 ja 2020.

TIIVISTELMÄ

Lotta Junnilainen: Sosiaaliturvajärjestelmä ei tue kulttuurialan itsensätyöllistäjiä

Koronakriisi on näyttänyt, että kulttuurialoilla työskentelee paljon itse itsensä työllistäviä ihmisiä, joiden asema kriisin sattuessa on turvaton ja joita yhteiskunnan turvaverkot eivät tavoita. Analyysissä kuvataan 46:een kulttuurialan itsensätyöllistäjän haastatteluun nojaten, millainen on epätavallisessa työsuhteessa olevien ihmisten asema palkkatyöyhteiskunnan ulkopuolella.

Haastattelut osoittavat, että suomalaisen yhteiskunnan tukijärjestelmät eivät tunnista kulttuurialalla tehtävää työtä oikeaksi työksi, tukea on vaikea saada ja selvitykseen monet joutuvat kääntymään läheisten ja henkilökohtaisten turvaverkkojen puoleen. Tulokset herättävät kysymään, kenellä ylipäätään on mahdollisuus työskennellä epävarmalla kulttuurialalla ja mitä itsensätyöllistäjien sosiaaliturvalle pitäisi tehdä.

KIRJOITTAJA

Junnilainen, Lotta, VTT, post doc -tutkija, Helsingin yliopisto (lotta.junnilainen[at]helsinki.fi)